

HALI SANATI TERİMLERİNDE YENİ BİR ARAŞTIRMA

M.E. Abdullayeva, Azerbaycan Dilinde Halçacılık Leksikası (Azerbaycan Türkçesi'nde Halıcılık Sözbilimi), Bakü 1998, 160 sayfa.*

Halıcılık, Türklerle birlikte başlayıp, Türklerin yaşadığı coğrafyada gelişerek yayılmış önemli bir sanat dalıdır. Bu sanat ürünleri, üzerinde taşıdığı renkler, motifler ve bu motiflerin gizlediği semboller ile Türk milletinin kültür seviyesinin birer kanıtıdır.

Her sanat dalında olduğu gibi, halı sanatının da kendine özgü bir terminolojisi vardır.

Son yıllarda çıkan birkaç sözlük araştırmacılara çeşitli bölgelerin halı terminolojisini sunar. Ancak, Türkiye'de dil bilimi (söz bilimi-leksikoloji) açısından halı terimleri incelemesi hemen hemen hiç yapılmamıştır. Azerbaycan'da hazırlanmış olan ve yeni elimize geçen bu yayın, bir dil bilimci olan M.E. Abdullayeva'nın halı sanatı terimleri üzerine yaptığı çalışmayı sunması açısından çok önemlidir. Bu araştırmanın amacı, yazarın kendi dili ile söyleyecek olursak, "Azerbaycan dilinde halıcılık sanatı ile ilgili kelimelerin toplanması, onların sistemli bir şekilde leksik-semantik açıdan tasnifi, belirli bir kısmının etimolojik tahlilinin verilmesi, Azerbaycan dilinin leksikolojisinde halıcılık sözbiliminin yerinin belirlenmesi ve aynı zamanda halıcılıkla ilgili leksikolojisinin oluşması ve gelişmesi sürecinin öğrenilmesi"dir (s.3).

Kitaba Azerbaycan halıcılık sanatı ile uğraşan Kübra Aliyeva ve Yusif Seyidov önsöz yazmışlar. Onlar önsöz de bu kitabın konu ve anlam bakımından oldukça orijinal bir eser olduğunu, "Azerbaycan dilinde halıcılık sözbilimi" konulu bu eserin müellifin yoğun ilmi ve fizikî çalışması sonucunda doğduğunu özellikle belirtmişlerdir. Ayrıca yapılan çalışmalar hakkında bir bildiye vermişler ve "Kitabın en değerli yönünün, genç bilim adamının kendisi de bilmeden halıcılığın sanat ve etnografi alanını da araştırdığı" (s.4) olduğunu özellikle vurgulamışlardır.

Eser, "Halıcılık sanatı ve onunla ilgili kelimelerin leksik tematik tasnifi" bölümü ile başlıyor. Bu başlık altında "Peşe-Sanat Leksikonu ve Onun Tetkiki Tarihi" alt başlığı yer alıyor. Müellif bu bölümde A.S. Ahmanova, V.V. Vinogradov, V.V. İvanov, S. İbrahimov, O.N. Trubaçev, A.A. Yuldaşev, R.A. Budagov, V.İ. Ba. U.N. Sergiyev vs. gibi yazarların eserlerinden örnekler vererek, onların dil, leksikoloji alanındaki çalışmalarını değerlendirmiştir. "Sanatla ilgili leksikoloji" dilcilik edebiyatında farklı isimler altında değerlendirilmiştir. Profesyonel leksikoloji, sanat terminolojisi, halk terminoloji söz hazinesi, halk terimleri, profesyonel kelimeler, profesyonelizmler vs. diye adlandırılan bu leksik grup bir o kadar da araştırılmamıştır.

Abdülleyeva, Rus dilçiliğinde bu konu ile ilgili araştırmanın geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını ve bu alanda V.İ. Dal'ın çalışmalar yaptığını, Türkoloji alanının

* R. Tagiyeva, *Nizami Characters on the Carpets*, Bakü 1991, Işık Yayınları.

da ise bu konuda ilk araştırmanın Özbek bilim adamı S. İbrahimov tarafından yapıldığını belirtmiştir. Bu konuda araştırma yapan yazarların eserleri ve düşünceleri hakkında kısa bilgi verdikten sonra müellif Azerbaycan dilindeki profesyonel terimlerin önemli özelliklerini belirtmiştir. Bu konuda araştırma yapan yazarların eserleri ve düşünceleri hakkında kısa bilgi verdikten sonra müellif, Azerbaycan dilindeki profesyonel terimlerin önemli özelliklerini belirtmiştir. Metanet hanım, bu özellikleri beş bölümde toplamıştır. Bu bölümden sonra "Halıcılık Leksikolojisinin Leksik-Tematik Tasnifi" bölümü yer alıyor. Yazar, bu bölümde "halıcılık tarihine baş vurmakta amacımız tarihin kendisini değil, halıcılıkla ilgili kelimelerin oluşum tarihini, sebebini, oluşum şartlarını araştırmak ve onları analiz etmek" olduğunu belirtmiştir. Halıcılığın tarihî gelişiminden az da olsa bahsetmiş. Keçecilikten sonra palazcılık, daha sonra da halıcılık oluşmuş; arkeolojik kazılar en eski dokuyuculuk aleti olan "tapalağ"ın alçı ve kemikten hazırlandığını göstermiştir. Tarihî araştırmalar sonucunda bu alan ile ilgili olarak bulunan eşyalardan, onların estetik değerlerinden ve hangi yüzyıla ait olduğundan siyasi, medeni, iktisadi ilişkilerin bu sanatı hangi yönde etkilediğinden vs. bahsetmiştir. Manna, Midiya, Atropaten ve Kafkas Albanya'sı gibi eski devletlerde halıcılığın geliştiğini, Kültepe ve Mingeçevin arazisinde yapılan araştırmalar sonucunda M.Ö. IV-III. yy'a ait olduğunu, ilk dokuyuculuk aletinin O. Habibullayev'in fikirlerine dayanarak M.Ö. V-IV bin yıllıkta mevcut olduğunu belirtmiştir. Tarihî gelişim anlatıldıktan sonra eserin esas amacına geçilmiştir; yazar halıcılıkla ilgili bine kadar leksik vahidin kaydedildiğini, bu veya diğer şekilde araştırıldığını halıcılık leksikolojisi ile ilgili kelimelerin predmet ve olayları aksettirmesine bağlı kalarak onları farklı leksik-semantik, tematik gruplarda birleştirmeyi, gerekli bulduğunu vurgulamıştır. Bu gruplar aşağıdaki-lerdir:

- 1- Sanat alanının ve sanatçının ismi.
- 2- Üretim sürecinin ismini belirten terimler.
- 3- Farklı emek/çalışma sürecini gerçekleştirenlerin isimleri.
- 4- Emek enstrümanları ve onların önemli bölümlerinin isimleri.
- 5- Halıcılıkta kullanılan ürün isimleri.
- 6- Renk, nakış, ölçü vs. dayanarak hazır halı ve halı ürünlerinin isimleri.
- 7- Klâsik nakış isimleri.
- 8- Halı isimleri.
- 9- Boya ve renk isimleri.
- 10- Halı üretiminde karşılaştığımız yanlışlıkların isimleri.
- 11- Hareketle ilgili adlar.

Yazar daha sonra, alt başlıklar altında bu bölümlerin açıklamalarını yapmıştır.

1. Sanat alanının ve sanatçının ismi bölümünde sanat alanının ismi halı, sanatçının ismi halıcıdır diye belirtmiştir.
2. Üretim sürecinin ismini belirten terimler bölümünü yazar kendi içinde yeniden;
 - a) Yün ve pamuk üretimi ile ilgili terimler.
 - b) Hana ve onun kurulması ile ilgili terimler.
 - c) Dokuma süreci ile ilgili terimler, diyerek üç bölüme ayırmış ve her bölümde bu alanda kullanılan terimlerden bahsederek anlamlarını vermiştir.

Yazar IV. Emek aletleri ve onların önemli bölümlerinin isimleri bölümünü; a) Yün üretimi ile ilgili alet isimleri ve b) Dokuma süreci ile ilgili alet isimleri diye iki grupta. VI. Havzır halı ve halı ürünlerinin isimlerini ise; a) Havlu halıların isimleri, b) Havsız halıların isimleri, c) Halı ürünlerinin isimleri diye üç grupta, VII. bölümü ise Havlı halıların nakış adları (Bu bölüm de kendi içerisinde ara alınan nakış isimleri, haşiye (çerçevenin) nakış isimleri diye iki bölüme ayrılıyor). Doldurucu ve yardımcı nakış adları (bu bölüm ise aşağıdaki bölümlerden oluşuyor: 1. Canlıların tasviri, 2. Meişet eşyalarının tasviri, 3. Farklı modelli unsurlar, 4. Bitki unsurları. Havsız halıların nakış adları (bu bölümde kendi içerisinde beş bölüme ayrılıyor: Palaz çizgileri, kilim unsurları, şedde ve verni unsurları, zili unsurları, sumah unsurları). 8. Halı adları bölümü de kendi içerisinde I. Guba-Şirvan türü, II. Gence-Gazah türü, III. Karabağ türü. IV. Tebriz türü diye dört bölüme ve bu bölümlerden bazıları da kendi içerisinde bazı bölümlere ayrılıyor. IX. Boya ve renk isimleri bölümünde hayvanî boyalar bölümlerinden oluşuyor.

Bu bölümden sonra sayfa 83'ten itibaren kitabın ikinci bölümü başlıyor. Bu bölüm "Halıcılık Leksikolojisinin Semantik ve Leksik Gramatik Özellikleri"dir. Bu bölümün altında "Halıcılık leksikonunda bazı semantik süreçler" altbaşlığı yer alıyor. Bu bölümde tartışılmalı konulardan olan sinonimlik, amonimlik, ononimlik, çok anlamlılık gibi leksik-semantik süreçlerin/proseslerin olup olmaması problemine değinmiş ve bu kelimeleri sinonim, anonim vs. belirli gruplarda toplayarak, bu konudaki fikirlerini belirtmeye çalışmıştır.

Yazar sayfa 89'da "Halıcılık Leksikolojisinin Oluşma Kaynakları" problemine değinmiş ve bu bölümü 1) Türk kökenli kelimeler ve 2) Dışarıdan alınma kelimeler diye iki grupta değerlendirmiştir.

"Halıcılık Sanatı ile İlgili Bazı Terimlerin Leksik Gramatik Özellikleri" bölümünde yazar nakış isimlerinin ornamentlerin (ornomentum) bazı halıcılık terimlerinin, leksik-gramatik özellikleri üzerinde durmuştur. "Halıcılık leksikolojisinin kuruluş-strüktür özellikleri" bölümünde yazar halıcılık terimlerini; 1-Sade kuruluşlu, 2- Yapma kuruluşlu, 3- Birleşik kuruluşlu diye üç grupta toplamış ve her bir kelime grubu ile ilgili olarak bilgi vermiştir.

Müellif sayfa 121'de "Nakış adları" diye bir bölüm açmıştır. Bu bölümde alfabe sırasına göre nakış isimlerini belirtmiştir.

Sayfa 127'de ise kullanılmış edebiyatın listesi (bibliyografya) yer almaktadır. Bu bibliyografyalar hem Azerbaycan Türkçesi'nde hem de Rus dilindedir. Metanet Abdullayeva 124 Azerbaycan Türkçesi ile ilgili kaynaktan, 155 tane ise Rus dilli kaynaktan yararlanmıştı.

Kitabın sonunda Rus ve İngiliz dilinde "Azerbaycan Dilinde Halıcılık Söz Bilimi" bölümü yer almaktadır. Bu bölümler kitabın özeti mahiyetindedir.

Bu kitabı tanıtmakla yakından veya uzaktan da olsa bu çalışma hakkında sizlerde bir fikir uyandırmaya çalıştık. Bu çalışmanın halı sanatı ile ilgilenenlerin dikkatini çekeceğine inanıyoruz. Halı terimleri ile ilgili olarak yapılan bu tür çalışmaların daha fazla olmasını temenni ediyoruz.

ALJIRA TOPALOVA

Bakü, Kafkas Üniversitesi Araştırma Görevlisi.

